

DETEKTİV ƏSƏRLƏRİN DİLİNDƏ FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏR

Frazeoloji birləşmələr sözlərin birləşməsi olsa da, burada tərkib komponentləri öz lüğəvi mənalarnı saxlamır, birlikdə bir məna ifadə edir. S.Cəfərov göstərir ki, bu dil vahidi “müasir dilimizdə dilin lüğət tərkibi ilə elə qaynayıb-qarışmışdır ki, bu gün hər hansı mətni təhlil edərkən adi baxışda çox zaman onları seçmək və ayırmaq belə çətin olur” (4, s. 95). Leksik vahid səviyyəsində olan frazeoloji birləşmələri səciyyələndirən əsas cəhət onların məcazi mənaya malik olub, emosional-ekspressiv çalar ifadə etməsidir. Frazeologizm dilin təfəkkürlə qarşılıqlı əlaqəsində mücərrədləşmənin müəyyən mərhələsində meydana çıxır və dil sisteminin inkişaf meyillərinə uyğundur.

Frazeologizmlər dilin nisbətən sonrakı mərhələsində təfəkkürün müəyyən inkişaf mərhələsində və dil materialının ifadə imkanlarının daha geniş miqyasında sözlərin məcazi mənalarnı və bu aspektdə onların birləşib birlikdə məcazi məna yaratması zəminində yaranır. Lakin bu, frazeologizmin qədimliyini inkar etmir. M.İ.Fomina əcdad dilin frazeologiyasından bəhs edərək, onun bərpasının vacibliyini qeyd edir (6, s. 274). Frazeologizm millətin özünü dərk etdiyi məqamda gerçək hadisələrə obrazlı münasibət bildirməsi əsasında təşəkkül tapır. Bu baxımdan frazeologizm təkcə dilin zənginliyi, təkamül səviyyəsi ilə deyil, habelə dilin daşıyıcısı olan millətin hadisələrə milli zəmində dəyər verməsi əsasında formalaşır. Maraqlıdır ki, bəzən dilləri bir-birindən fərqləndirmək üçün frazeologiyanın zənginliyi faktorundan çıxış edirlər (13, s. 43).

Azərbaycan dili dünyanın qədim dillərindən olmaq etibarilə frazeologizmlərin istər semantik, istərsə də struktur baxımdan mükəmməl dildir. Dilimizdə xüsusi lay təşkil edən frazeologizmlərin bir qismi tam leksikləşib sırf informativ səciyyə daşması bir daha dilimizin qədimliyindən xəbər verir. Frazeologizmlər dilin ən dinamik sahəsi olmaq etibarilə daim inkişaf edir, zənginləşir ki, bu proses indi də davam edir. Tədqiqatçılar frazeologizmlərin yaranmasını yazıyaqədərki dövrlə əlaqələndirirlər, buna baxmayaraq, onların əksər hissəsinin dil tarixinin yazı dövründə yaranıb sabitləşdiyini də qeyd edirlər (9, s. 50). Frazeologizmlərin ikinci qismi üslubi faktor olaraq, emosional-ekspressiv funksiya yerinə yetirir. Frazeologizmlərin bu funksiyası bədii əsərlərin dilində xüsusilə özünü göstərir. “Frazeoloji vahidlərin müxtəlif dövrlərdəki formalarını, zaman keçdikcə onların yenitiplərinin müəyyənləşdirilməsi, ədəbi dildə sabitləşməsi prosesini tədqiq etmək Azərbaycan dilçiliyi üçün əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Ona görə də canlı dildə, həmçinin klassik və müasir ədəbi əsərlərin dilində işlənən külli miqdarda ifadələrin meydana gəlməsini, inkişafını və zaman keçdikcə hansı dəyişikliklərə uğradığını, yaxud sabit qaldığını müəyyən etmək lazım gəlir” (12, s. 249). Bu baxımdan detektiv əsərlərin dilindəki frazeologizmlərin araşdırılmasının əhəmiyyəti az deyil.

Detektiv əsərlər, bir tərəfdən, bədii əsər, digər tərəfdən, real faktları daha dolğun əks etdirən mənbə olmaq etibarilə dil materialından hər iki istiqamətdə istifadə edir. Bu baxımdan detektiv əsərlərin dilində frazeologizmlərin işlədilməsi maraqlı kəsb edir. Burada ən müxtəlif səciyyəli frazeologizmlərin işlədilməsi faktı ilə qarşılaşırıq. Dilçiliyimizdə frazeologizmlərin tematik bölgüsü adı altında verilən təsnifatda bəzən qarışıqlıqla rastlaşırıq. Məsələn, Q.Mahmudovanın “Türk dillərinin frazeologiyası” adlı əsərində tematik bölgüsündə gah frazeologizmin leksik-semantik xüsusiyyəti, gah da orada olan komponentlərin leksik-semantik xüsusiyyəti əsas alınır. Ona görə də burada “somatik frazeoloji vahidlər, zoofrazeologizmlər, dini-mifoloji səciyyə daşıyan frazeoloji vahidlər, adət və mərasimlərlə bağlı frazeoloji vahidlər, meteorologiya və astronomiya ilə bağlı frazeoloji vahidlər, bitki adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər, alqış və qarğış mənası ifadə edən frazeoloji vahidlər” kimi tematik bölgülər ayrılır (10, s. 134-183). M.Adilov və G.Yusifovun əsərində isə “işlədilmə məqamına, üslubi çalarlarına görə davranış frazeologizmləri, danışq dili frazeologizmləri, evfemistik frazeologizmlər, jarqon frazeologizmləri, komparativ (müqayisə) frazeologizmləri, məhəlli frazeologizmlər, poetik frazeologizmlər, klassik-poetik frazeologizmlər, folklor frazeologizmləri” adı altında rəngarəng növlərdən bəhs edilir (1, s. 21-29).

Frazeoloji ifadələr müxtəlif prinsiplər əsasında təsnif olunsa da, bu təsnifatlarda həm struktur, həm leksik-semantik cəhətdən əsas alınır. Atalar sözü və məsələlərin frazeologizmə daxil olub-olmaması, ismi birləşmə tiplilərin xalis frazeologizm kimi qəbul edilib-edilməməsi, bir məcazi mənalı sözün frazeologizmə münasibəti və s. indi də dilçilikdə mübahisəli məsələlərdəndir. Biz feili frazeologizmlərdən, o cümlədən cümlə xarakterli frazeologizmlərdən bəhs edəcəyik ki, sırf məcazi anlamı atalar sözləri barədə də fikir söyləməyə çalışacağıq, ona görə ki, detektiv əsərlərdə canlı xalq dilinin elementləri geniş şəkildə əks olunduğu üçün bu tipli ifadələrin maraqlı semantik-qrammatik xüsusiyyətləri vardır.

Hər şeydən əvvəl, ədəbi dilimiz üçün xarakterik olan əksər frazeoloji birləşmələrə detektiv əsərlərin dilində geniş şəkildə rast gəlirik. Dilçiliyimizdə ən çox tədqiq edilən, frazeologizm adı altında daha çox fikir söylənilən məhz feili frazeologizmlərdir. Rus dili frazeologiyasını araşdıran M.Tağıyev məhz feili frazeologizmləri tədqiqatının əsasında qoymuşdur (15). Bu cəhət feilin dinamik xarakterə malik olmasından, müxtəlif sözlərə birləşərkən onları müxtəlif semantik çalara sala bilməsindən, daha çox emosional-ekspressiv təbiətindən irəli gəlir.

Hər şeydən əvvəl, detektiv əsərlərin dilindəki frazeologizmlərin əksəriyyəti müasir dilimizdə geniş işləliyə malik olan və hamı tərəfindən dərk edilərək istifadə edilən ifadələrdir. Bunların içərisində həm müsbət məzmunlu, həm neytral xüsusiyyətli, həm də mənfi məzmunlu olanları vardır. Müsbət məzmunluların çoxu hamı tərəfindən dərk edilib işlədilənlərdir. Bunların bəziləri artıq informativ vahidlərə çevrilənlərdir; onlar müasir dilimizdə olduğu kimi, bu əsərlərin dilində də ciddi emosionallığa malik deyil, sadəcə, leksik vahid kimi işlədilir. Və, demək olar ki, detektiv əsərlərin dilində bu

¹²⁶ ADİU (UNEC), Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi. samira-ahmadova@mail.ru

kimi frazeologizmlərin ən müxtəlif növlərinə rast gəlmək olar ki, onlardan yalnız bəzilərinə nümunə kimi veririk. Məsələn: *“Mərhumun adı, atasının adı, familyası?” sualına belə cavab verdi.* (ƏA”İS”-28); *Rəhmətə gedənin arxasında çox danışmazlar.* (ƏA”İS”-208); *Bir sualına da cavab verin, sonra* (ƏA”İS”-210); *Bir az keçməmiş hər şey yaddan çıxır* (ƏA”İS”-44); *İbtidai istintaq başa çatıb, iş məhkəməyə veriləcək* (ƏA”İS”-203); *Elələri var ki, əmək-islam koloniyasında olarkən ömür boyu cinayətkarlıqdan əl çəkməyəcəklərinə and içmişlər* (CƏ”QV”-33); *Kaş mən o günü heç restorana getməyəydim, o qıza rast gəlməyəydim* (CƏ”ŞY”-45); *Onda səndən mənim intiqamımı alarlar* (CƏ”ŞY”); *Ervin onun Azərbaycan dilində nə dediyini başa düşmədi* (CƏ”ŞY”-76); *Belə şantaj nəticəsində düz yola qayıdan adam qorxuya düşüb təzədən cinayətkarlığa qoşulur* (CƏ”QV”-33) və s.

Qeyd edək ki, bu cür frazeologizmlərin bəziləri bilavasitə detektiv, daha doğrusu, istintaq işləri ilə bağlıdır. Bunlar da həmin sahədə sırf informativ funksiya daşıyır, emosional münasibəti ifadə etmir. *“İfadə vermək, məhkəməyə vermək, cəza almaq, işin üstünü açmaq, əldən buraxmaq, aşkara çıxarmaq, iz buraxmaq, iş qaldırmaq”* və s. ifadələr bu qəbildəndir. Məsələn: *Səhər idarəyə gəlin, ifadə verəcəksiniz* (VM”TMY”--125); *İbtidai istintaq başa çatıb, iş məhkəməyə veriləcək* (ƏA”İS”-203); *Mühakimə olunuram, cəzamı alacağam* (ƏA”İS”-206); *Bu işin üstünü açmaq üçün çox tər tökmək, baş sındırmaq lazım gələcək* (CƏ”BM”-169); *Spiçkanıuş salmaq lazım gəldi* (CƏ”BM”-94); *Avam olma, İbişdan, kapitan Ərəstun Əsgərov öz itimizdir, ağzını yağlamışam* (CƏ”QV”-107); *Həlimə ilə əlaqə saxlayın, oğrunu əldən buraxmayın* (CƏ”BM”-101); *Əvvəlcə milis işçilərinin özləri hadisə yerinə gəlir, cinayətkarı aşkara çıxarıb prokurorluq orqanlarına xəbər verirlər* (ƏA”İS”-159-160); *Təcrübəli cinayətkar belə, hadisə yerində istər-istəməz, heç olmasa, kiçik bir iz buraxır* (ƏA”İS”-169); *İşi bərkə düşsə, verəcəkdə prokurorluğa, cinayət işi qaldıracaqdırlar* (EE”BGX”--134) və s.

Bu nümunələrin içərisində *“spiçkanı iş salmaq, ağzını yağlamaq”* ifadələrini jarqon kimi qəbul etmək lazımdır. *“İş salmaq”* frazeologizmi bir neçə mənada işlədilir: 1)hərəkət etdirmək, işlətmək, 2)dolaşdırmaq, çətinliklə üz-üzə qoymaq. Yuxarıda verdiyimiz nümunədə bu frazeologizm birinci anlamda işlənmişdir, lakin cümlənin birinci sözü ilə əlaqədə mənə anlaşılmır. Ona görə ki, buradakı *“spiçka”* sözü jarqon olaraq, cinayətkar aləmdə *“tapança”*ni ifadə edir. Bu baxımdan həmin cümlədə *“Tapançanı iş saldım”*, yəni *“Tapançadan istifadə etdim”* məzmunu başa düşülməlidir. *“Ağzını yağlamaq”* isə *“rüşvət vermək”* anlamındadır. Elə frazeologizmlər var ki, xalq dilində informativ ifadə kimi işlənsə də, müxtəlif situasiyalarda fərqli münasibəti əks etdirə bilər. Bu frazeologizmlərdən biri *“bərkə-boşa düşmək”* ifadəsidir. Bu frazeologizm ekspressiv çalar ifadə etməklə məcazi anlamda *“çətinliyə düşmək”*(14, s. 66), *“çətinlik görmək”* (11, s. 52) mənasını bildirir. Adətən xüsusi fərqləndirici məqama malik olmayan bu frazeologizm daha çox müsbət məqamda işlədilir. Lakin detektiv əsərlərin dilində bu frazeologizmin mənfi məzmununda işləndiyini görmək olur Məsələn: *Davranışından görünür ki, bərkə-boşa düşmüş təcrübəli hərifdir* (CƏ”QV”-63)

Bu tip frazeologizmlərdən biri də *“cavab vermək”* ifadəsidir. Məlumdur ki, bu frazeologizmin sırf informativ funksiya malik ifadədir, lakin *“bərkə-boşa düşmək”* frazeologizmində gördüyümüz halı burada da müşahidə edə bilərik. Maraqlıdır ki, frazeologiyaya dair bir neçə lüğəti araşdırsaq da, bu frazeologizmin izahına rast gəlmədik. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi həmin frazeologizmin, deyildiyi kimi, informativ səciyyə daşması, yəni leksik vahid səciyyəsində olmasıdır və onun mənası birmənalı olaraq hansı suala isə cavab vermək ilə müəyyənir. Lakin *“cavab vermək”* frazeologizmi başqa mənada—hər hansı zərbənin əvəzini vermək mənasında da işlənir. Bu halda frazeologizm, xüsusən, *“cavabını vermək”* formasında işlədilir. Məsələn: *Həlimə çətinlik çəkmədən Rəsulovun sualına cavab verdi* (CƏ”BM”-196); *O sənə yumruq atanda sən durub baxdınmı? —Əlbəttə ki, yox, cavabını verdim* (CƏ”BM”-249) Bu nümunələrin birincisində informativ, ikincisində isə sırf obrazlılıq məqamında işlənmişdir. Bu tip frazeologizmlərin komponentləri bəzən bir-birindən aralı düşür. Bu, adətən, aktualılıqla bağlı olur, bəzən isə komponentlər arasındakı bağlılıq zəif olduqda arasında müvafiq sözlər işlənir. Məsələn: *İlk vaxtlar podpolkovnik Təriyel Məmmədov özü demişkən, “işin içində olmaq üçün” gecəni də, gündüzü də rayon milis şöbəsində keçirirdi* (CƏ”ŞY”-161); *Sən mənim canım, bu məclisin əziyyətini sən çəkəcəksən* (ƏA”İS”-94) və s.

Bu frazeologizmlərin bəzində müəyyən dərəcədə obrazlı ifadə özünü göstərir. Bu tip ifadələr frazeologizm kimi işlənsə də, dildə onlar sərbəst söz birləşməsi kimi də işlənir. Onların müəyyənləşməsi bilavasitə mətnlə bağlı olur (3, 25). Sözsüz ki, bunlar da istər xalq dilində, istərsə də ədəbi dildə fəal işləkliyə malikdir və obrazlılıq olsa da, bunun mənfi və ya müsbət çalalı olması hansı obrazın dilindən deyilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, adi münasibət çərçivəsində bu frazeologizmlər xüsusi fərdi emosional-ekspressiv çalara malik olmur, sadəcə, fikrin obrazlı ifadəsinə xidmət edir. Lakin mətn çərçivəsində kimin kim haqqında deyilməsi bu frazeologizmlərin əsl mahiyyətini üzə çıxarır. *“Başdan çıxarmaq, yaşa dolmaq, baş çıxarmaq, nala-mıxa vurmaq, dil tapmaq, özünü itirmək”* və s. frazeologizmləri buna misal göstərmək olar. Məsələn: *Sonradan onu katib başdan çıxartdı, rayona qayıtdı* (ƏA”İS”-26); *Elçin, oğlum, artıq yaşa dolmusan, böyük kişi olmusan* (CƏ”ŞY”-83); *Bu kişi burada necə baş çıxarır, mən bilmirəm* (EE”ƏYP”-88); *A kişi, sən bu nala-mıxa vurmağın olmaya da* (MX”TC”--14); *Heç narahat olma, bəlkə müstəntiqlə dil tapdıq* (ƏA”İS”-200) və s.

Bəzi frazeologizmlərdə isə obrazlı-emosional münasibət açıq şəkildə özünü göstərir ki, nəticədə qeyd edilən müvafiq faktın, hadisənin qiymətləndirilməsi açıq şəkildə görünür. Məsələn: *Bu işin üstünü açmaq üçün çox tər tökmək, baş sındırmaq lazım gələcəkdir* (CƏ”ŞY”-169); *Bunun üçün kimlərə ağız açmadım?! İcraya, prokurora, elə sizin rəisə də* (ƏA”İS”-113); *Qəssab Həmidin canına lap vicvəcə düşdü* (MX”SH”--50); *Sual-cavab yarışında prokuror Mayilov lap özünü itirən kimi olmuşdu* (ƏA”İS”-207); *Sən nə danışarsan?-Səlimi elə bil od götürdü* (EE”İQA”-8) və s.

Detektiv əsərlərindəki frazeologizmlərin bir qismi emosional çalarına görə daha güclü olub, real mənasından tam ayrılmış olur. Assosiativ şəkildə müqayisə məzmununa malik olan bu frazeologizmlərdə emosionallıqdan daha çox ekspressiya güclüdür. Yəni burada münasibətdən daha çox hadisənin sürəkliliyi diqqət önünə çəkilir. *“Cin atına minmək,*

dədəni dalına mindirmək (şələləmək), quyruq ələ vermək, özünü yeyib tökmək, baş götürüb getmək” və s. frazeologizmlər belələrindəndir. Məsələn: *Atası danışanda ona “ladna” deməsi onu lap cin atına mindirirdi (VM”TMY”--5); Onda sənin dədəni dalına sarıyar, mənim intiqamımı alarlar (ƏA”İS”-46-47); Qorxma, quyruq ələ vermərəm (HS”CC”-20); İndi də özünü yeyib töküür ki, günahı yoxdur (ƏA”İS”-- 232); Bəzi ağzıgöyçəklərin deməsinə görə isə, Fazilin baş götürüb getməsinə əsaslı bir səbəb var idi (ƏA”İS”-162)* və s.

Bəzən bir frazeologizmin sinonimindən də istifadə olunur. “*Cin atına mindirmək*” frazeologizmi “*hirsəndirmək*” sözünün emosional-ekspressiv formada ifadəsidir. Digər məqamda həmin məzmununda “*haldan çıxarmaq*” frazeologizmindən istifadə olunur. Məsələn: *Gərək onu da belə haldan çıxarmayaydınız (ƏA”İS”-104).*

Yaxud müasir ədəbi dilimizdə “*yuxusu gəlmək, yuxu tutmaq*” frazeologizmi emosional-ekspressiv tərzdə “*yuxu basmaq*” formasında da işlədilir. Məsələn: *İndidən onu yuxu basır ki..., özü də lap körpə uşaq kimi (ƏA”İS”-97)* Eyni əsərdə bu frazeologizmin başqa formasından da istifadə edilmişdir: Bunun gözlərindən yuxu tökülür (ƏA”İS”-3). Bu onu göstərir ki, müəlliflər situasiyaya uyğun sinonim frazeologizmlərdən istifadə edirlər.

Qeyd edək ki, bəzən ədəbi dilimizdə özünə yer tapan frazeologizmin özündən daha çox onun qeyri-ədəbi formasından istifadə edilir. Bunlardan biri də “*işə düşmək*” frazeologizmidir. Qədim tarixə malik olan bu frazeologizm tarixən müxtəlif leksik tərkibdə işlək olmuşdur. Tədqiqatçılar İ.Nəsiminin dilində “*işə düşmək, karə düşmək*” sinonim frazeologizminin işlədiyini qeyd edirlər. Lakin bu frazeologizm eşqin təsirinə düşməsi anlamında işlədilmişdir (5, s. 156-157). Bu frazeologizm omonim xarakterli olub, 1) çətinlik yaranmaq, çətinliklə üzləşmək; 2) hərəkətə başlamaq mənalarına malikdir (8, s. 152). Bu frazeologizmin birincisi qeyri-ədəbi formada “*zibilə düşmək*” kimi də istifadə edilir ki, buna detektiv əsərlərin dilində rast gəlirik. Məsələn: *Əcəb zibilə düşdük (ƏA”İS”-193).*

Detektiv əsərlərinin dilində aforizmlərdən – bütöv cümlə xarakterli ifadələrdəndə gen-bol istifadə edilir. Onu da demək lazımdır ki, bəzi tədqiqatçılar söz səviyyəli, daha doğrusu, feil səviyyəli ifadələri də cümlə tipli frazeologizmlər adlandırır. Məsələn N.Həsənəliyev “*ağlına batmaq, baş çəkmək*” və onlarla bu tipli ifadələri bu şəkildə təhlil edir (7, s. 142-144). Bu ifadələri hər kəs öz səviyyəsinə qabiliyyətinə və dünyagörüşünə uyğun şəkildə istifadə edir. Məsələn: *Qorxan gözə çöp düşər, xalaoğlu, biz bu işdə can qoymuşuq (CƏ”ŞY”-35); Yaxşı deyiblər ki, su axar, çuxurunu tapar (ƏA”İS”-6); Gecə qara, cücə qara, bizi kim görüb ki? (ƏA”İS”-91); Papağını yerə soxum! (ƏA”İS”-76)* və s.

Detektiv əsərlərin dilində olan frazeologizmlər həm struktur, həm semantik xüsusiyyətlərinə görə olduqca zəngindir; onların semantik bölgüsü, yaranma üsul və yolları, komponentlərin ifadə vasitələri və s. ayrılıqda tədqiqat üçün zəngin material vardır. Ona görə də bu sahənin daha geniş və ətraflı tədqiqə ehtiyacı vardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı: Elm, 2019, 160 s.
2. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. (Tərtibçilər: Məhərrəmli Q., İsmayilov R.) Bakı: Altun kitab, 2015, 288 s.
3. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 176 s.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. II h. Leksika. Bakı: Şərç-Qərb, 2007, 192 s.
5. Əsgərova T. Nəsimi dilinin frazeologiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 240 s.
6. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. Москва, 1983, 415 s.
7. Həsənəliyev N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası. Bakı: Araz, 2006, 326 s.
8. Hüseynov F.H., Əhmədov B.B. Məktəblinin frazeoloji lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 296 s.
9. Гусейнов Ф. Русская фразеология. Баку, 1977
10. Mahmudova Q. Türk dillərinin frazeologiyası. Bakı: Nurlan, 2009, 296 s.
11. Məhərrəmli Q., İsmayilov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Altun kitab, 2015, 288 s.
12. Müasir Azərbaycan dili. I cild. Fonetika, əlifba, orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya. Bakı: Elm, 1978, 324 s.
13. Salayeva F. XX əsrin II yarısında Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya nəzəriyyəsinin inkişafı. Bakı: Təknur, 2016, 216 s.
14. Seyidəliyev N. Frazeologiya lüğəti. Bakı: Çıraq, 2004, 272 s.
15. Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку: Maarif, 1966, 250 s.

Detektiv əsərlər:

- ƏA”İS” –Azayev Ə. “İstintaq simi”. Bakı: Çıraq, 290 s.
 ƏA”GH” –Azayev Ə. “Gözlənilməz hadisə”. Bakı: Qanun, 2006, 280 s.
 EE”İQA” –Elatlı E. “İtmiş qızın axtarışı”. Bakı: Nurlar, 2009, 120 s.
 EE”ƏYP” –Elatlı E. “Ən yaxın planet”. Bakı: Elgün, 2012, 328 s.
 EE”ÖAK” –Elatlı E. “Ölüm ağacının kölgəsində”. Bakı: Elgün, 2017, 300 s.
 EE”BGX” –Elatlı E. “Bakıdan gələn xəfiyyə”. Bakı: Nurlar, 2009, 248 s.
 HS”CC” –Seyidbəyli H. “Cəbhədən cəbhəyə”. Bakı: Xan, 2017, 372 s.
 CƏ”QV” –Əmirov C. “Qara volqa”. Bakı: Qanun, 2017, 400 s.
 CƏ”BM” –Əmirov C. “Brilyant məsələsi”. Bakı: Azərənşr, 2008, 360 s.
 CƏ”ŞY” –Əmirov C. “Şəhər yatarkən”. Bakı: Qanun, 2017, 264 s.
 V”BOT” –Varis “Bir ovuc torpaq”. Bakı: Vektor, 2009, 319 s.
 MX”SH” –Müşfiq Xan. “Sonuncu hədiyyə”. Bakı: Xan, 2017, 152 s.
 MX”TC” –Müşfiq Xan. “Tənha canavar”. Bakı: Xan, 2013, 502 s.
 VM”TMY” –Vahid Məmmədli “Tunc mələyin yolu”. Bakı: Zərdabi LTD, 2012, 240 s.
 C.Ə”BM” –Əmirov C. “Brilyant məsələsi”. Bakı: Azərənşr, 2008, 360 s.
 C.Ə”QV” – Əmirov C. “Qara volqa”. Bakı: Qanun, 2017, 400 s.
 C.Ə”ŞY” – C.Əmirov. “Şəhər yatarkən”. Bakı: Qanun, 2017, 264 s.
 E.E”BGX” – Elatlı E. “Bakıdan gələn xəfiyyə”. Bakı: Nurlar, 2009, 248 s.
 E.E”QƏ” – EE”Qanunsuz əməliyyat”, Bakı: Elgün, 2017, 292 s.
 E.E”AT” – EE”Adsız tablo”. Bakı: Elgün, 2013, 272 s.
 E.E”X” – Elatlı E. “Xəyanət”. Bakı: Elgün, 2011, 336 s.
 E.E”ÖSAK” – Elatlı E. “Ölüm ağacının kölgəsində”. Bakı: Elgün, 2017, 300 s.
 E.E”NSP” – EE”Niyyə susursan, polkovnik?”. Bakı: Elgün, 2014, 288 s.
 E.E”ƏYP” –Elatlı E. “Ən yaxın planet”. Bakı: Elgün, 2012, 328 s.
 E.E”İQA” – EE “İtmiş qızın axtarışı”. Bakı: Nurlar”, 2009, 120 s.

E.K. "ŞQQ" – E.Kəlbəyev "Şahmat qaydaları ilə qətl". Bakı: Apostrof-A, 2019, 232 s.
Ə.A."İS" – Azayev Ə. "İstintaq simi". Bakı: Çıraq, 290 s.
Ə.A."QH" – Ə.Azayev "Gözlənilməz hadisə". Bakı: Qanun, 2006, 280 s.
Ə.A."SQ" – Ə.Ağayev "Sahildə qətl". Bakı: Gənclik, 2002, 228 s.
H.S."CC" – Seyidbəyli H."Cəbhədən cəbhəyə". Bakı: "Xan", 2017, 372 s.
M.X."UG" – Müşfiq Xan "U geni", Bakı: Xan, 2015, 67 s.
M.X."SH" – Müşfiq Xan. "Sonuncu hədiyyə", Bakı: Xan, 2017, 152 s.
M.X."ÜS" – Müşfiq Xan. "Ünvanlı sevgi". Bakı: Hədəf, 2013, 223 s.
V."BOT" – Varis "Bir ovuc torpaq". Bakı: Vektor, 2009, 319 s.

Açar sözlər: detektiv, əsər, frazeologizm, semantika, struktur

Key words: detective, work, phraseology, semantics, structure

Ключевые слова: детектив, произведение, фразеологизм, семантика, структура

Detektiv əsərlərin dilində frazeoloji birləşmələr

Xülasə

Detektiv əsərlər, bir tərəfdən, bədii əsər, digər tərəfdən, real faktları daha dolğun əks etdirən mənbə olmaqla dil materialından hər iki istiqamətdə istifadə edir. Burada ən müxtəlif səciyyəli frazeologizmlərin işlədilməsi faktı ilə qarşılaşırıq. Ədəbi dilimiz üçün xarakterik olan əksər frazeoloji birləşmələrə detektiv əsərlərin dilində geniş şəkildə rast gəlirik. Bunların içərisində feili frazeologizmlər əsas yer tutur. Bu cəhət feilin dinamik xarakterə malik olmasından, müxtəlif sözlərə birləşkən onları müxtəlif semantik çalara sala bilməsindən, özünün emosional-ekspressiv təbiətinin daha gecli olmasından irəli gəlir. Detektiv əsərlərin dilindəki frazeologizmlərin əksəriyyəti müasir dilimizdə geniş işləkliyə malik olan və hamı tərəfindən dərk edilən ifadələrdir. Bunların bəziləri artıq informativ vahidlərə çevrilən, emosionallığa malik olmayan ifadələrdir. Frazeologizmlərin bəziləri bilavasitə detektiv, daha doğrusu, istintaq işləri ilə bağlıdır. Bunlar da həmin sahədə sırf informativ funksiya daşıyır, emosional münasibəti ifadə etmir. Bunların bəzilərinə sahə jargonu istifadə edilir. Elə frazeologizmlər var ki, xalq dilində informativ ifadə kimi işlənsə də, müxtəlif situasiyalarda fərqli münasibəti əks etdirə bilər. Detektiv əsərlərindəki frazeologizmlərin bir qismi assosiativ şəkildə müqayisə məzmununa malik olub, emosionallıqdan daha çox ekspressiya yükü daşıyır. Detektiv əsərlərin dilindəki frazeologizmlər daha zəngin struktur-semantik xüsusiyyətlərə malikdir.

Phraseological combinations in the language of detective works

Summary

Detective works use linguistic material in both directions, being, on the one hand, a work of fiction, and on the other, a source that more fully reflects real facts. We are faced with the fact phraseologisms of various characteristics are used here. Most of the phraseological units characteristic of our literary language are widely found in the language of detective works. Verb phraseologisms occupy the main place among them. This aspect comes from the fact that the verb has a dynamic character, can combine into different words and bring them into a semantic hue, and its emotional-expressive nature is stronger. Most of the phraseologisms in the language of detective works are phrases that are widely used in our modern language and are comprehended by all. Some of these are non-emotional units, which have already become informative units. Some of the phraseologisms are deliberately related to detective, or rather investigative work. They also have a purely informal function in this area and do not express an emotional attitude. In some of these, the field jargon is expressed." turning on the match, lubricate the mouth" an example can be given. There are phraseologisms that, although used in the vernacular as an informative expression, have different meanings in different situations. Phraseologisms in the language of detective works have richer structural-semantic features.

Фразеологические сочетания в языке детективных произведений

Резюме

Детективные произведения, являясь, с одной стороны, художественным произведением, а с другой, источником, более полно отражающим реальные факты, используют языковой материал в обоих направлениях. Здесь мы сталкиваемся с фактом использования самых различных типов фразеологизмов. Большинство фразеологических сочетаний, характерных для нашего литературного языка, широко встречаются в языке детективных произведений. Среди них основное место занимают глагольные фразеологизмы. Это происходит вследствие динамичного характера глагола, его более сильной эмоционально-экспрессивной природы и способности при сочетании с разными словами изменять их семантические оттенки. Большинство фразеологизмов в языке детективных произведений представляют собой выражения, широко используемые в нашем современном языке и понятные всем. Некоторые из них представляют собой неэмоциональные фразы, которые уже стали информативными единицами. Некоторые из фразеологизмов непосредственно связаны с детективной, а точнее, следственной работой. И они имеют в этой области чисто информативную функцию и не выражают эмоционального отношения. В некоторых из них используется профессиональный жаргон. Существуют фразеологизмы, которые хотя и используются в качестве информативного выражения в просторечии, в различных ситуациях могут отражать разное отношение. Некоторые фразеологизмы в детективных произведениях имеют сравнительное содержание в ассоциативном виде и носят скорее экспрессивный, чем эмоциональный характер. Фразеологизмы в детективных произведениях имеют более богатые структурно-семантические особенности.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova